

Vad har de för sig i skolan efter klockan 3? – Installationsföreläsning, 15 september 2010

Annica Löfdahl

Professor i pedagogiskt arbete

annica.lofdahl@kau.se

Abstract

Den här föreläsningen handlar om fritidshem och hur lärare berättar om den verksamhet som de arbetar med och om hur barnen iscensätter sin fritidshemsverksamhet. Resultaten som presenteras kommer från en pågående studie om kunskapsmöjligheter i svenska fritidshem som jag arbetar med tillsammans med mina kollegor Tomas Saar och Maria Hjalmarsson inom UBB – Utbildningsvetenskapliga studier av barn och barndom.

Svenska fritidshem

Lite fakta

Skolverkets statistik visar att 357 000 barn är inskrivna på fritidshem, vilket motsvarar 80 % av landets 6-9-åringar och 14 % av 10-12 åringarna. Det har skett en stor ökning om vi jämför med hur det såg ut 1975 då endast 5 % av barnen gick på fritids. För 20 år sedan, 1990 hade denna siffra ökat till 45 %. De flesta fritidsbarn, 75 %, tillbringar mellan 1-15 timmar i veckan på fritids medan 20 % av barnen tillbringar 16-25 timmar/vecka och ytterligare 5 % mer än 25 timmar/vecka. Det är fler barn i storstäder än i glesbygd som går på fritids, och det är också färre barn till utlandsfödda föräldrar går på fritids. Det visar på att det är en mycket omfattande verksamhet som också kostar kommunerna dryga 11 miljarder kronor/år - jämförelsevis en lika stor summa som för läromedel, elevvård, skolskjuts och skolmåltider sammantaget.

Skolverket har under flera år riktat kritik mot kommunerna angående bristande kvalitet och alltför stora barngrupper. Det är i genomsnitt ca 35 barn/ grupp, men grupper om 50 barn är inte ovanligt och till och med upp till 80 barn lär förekomma. Antalet barn/pedagog är i genomsnitt 21 (varierar mellan 9-39). I kölvattnet av denna kritik har kommunerna satsat på att arbeta med kvalitetsutveckling av verksamheten. Det betyder bl.a. att pedagoger arbetar

alltmer med kvalitetsredovisningar av verksamheten. Skolverket ger råd och anvisningar och Skolinspektionen följer upp och kontrollerar.

Sedan 2007 ska fritidshemmet utgöra ett komplement till skolan snarare än till hemmet. Det betyder att verksamheten skall bidra till att skolans kunskapsmål uppnås. Detta kan ibland upplevas problematiskt då alla barn inte deltar i verksamheten och då kan den inte heller utgöra en förutsättning för skolans kunskapsmål. Inom vårt projekt brukar vi beskriva det som att pedagogerna befinner sig i ett *tredubbel* korsdrag - pedagoger ska förhålla sig till samhälleliga krav, dvs. tillhandahålla skolbarnsomsorg, de ska komplettera skolan och de ska dessutom verka för en god och trygg miljö för barnen.

Projektet kunskapsmöjligheter i svenska fritidshem (Löfdahl, Saar & Hjalmarsson, 2010)

I projektet har vi intervjuat några pedagoger om deras arbete, innehåll i och förändringar av fritidshemsverksamhet. Det är pedagoger från fritidshem i skilda socioekonomiska områden, både män och kvinnor, såväl nyutbildade som pedagoger med 25 års yrkeserfarenhet. Vi har även genomfört fältstudier av verksamheten där vi följt barnen i deras aktiviteter under eftermiddagarna.

Yrkesidentitet

Fritidspedagoger arbetar i dag både skolan under barnens skoltid och på fritidshemmet före och efter skolan samt under loven. Det verkar som om skolverksamheten dominerar, styr, tar kraft och tid och det är den del av dagen som pedagogerna helst pratar om, trots att vi bestämt att vi ska prata om tiden efter skolan. Att vara fritidspedagog idag innebär, enligt pedagogerna, att ha kunskaper och erfarenheter med sig från barnens skolvardag, om vad som gått bra eller vad som kanske varit mindre lyckat, kunskaper som görs till en resurs i fritidshemmets vardagspraktik. Fritidspedagogerna ser sin yrkesidentitet i relation till lärare i skolan och det är en tuff uppgift att skaffa sig en *egen* yrkesidentitet. Det kräver att man tar eget ansvar och har många tentakler ute, säger en av pedagogerna, vilket inte alltid är möjligt:

Men nu är det ju så fullt med barn, finns inga lediga lokaler ... det finns bara kvar att vara resurs i klassen... men förut har det varit att fritidspedagogen haft ansvar för musik, bild och idrott och tyvärr så är det väl så att ... det är det jag är intresserad av

som jag får göra... men till stor del är det vad läraren inte har lust med ... att slabba med färger...

Det verkar vara skoldagen som utgör normen för pedagogernas yrkesidentitet. En av pedagogerna uttrycker sig så här: ”*Sen ska man ställa om, det gäller att komma ihåg, men det är ju på fritids jag är anställd!*”. Det är mot denna bakgrund vi ska förstå hur pedagogerna berättar om sin fritidshemsverksamhet.

Innehåll i fritidshemmens verksamhet

Hur berättar pedagogerna om innehållet och *vilket* innehåll är det som framställs som mest centralt i dessa fritidspedagogers vardagspraktiker? Innehållet kan beskrivas i termer av erbjudanden; status, kvalitet, kontroll och den kompletterande uppgiften.

Erbjudanden – på gränsen till frivillighet

Pedagogerna pratar om traditionella fritidshemsverksamheter som i mycket förenklade termer kan beskrivas som pyssel, bakning, idrott, lek & spel samt utevistelse. De uttrycker sig gärna i termer av att de *erbjuder* barnen verksamheter att välja bland. Ett smörgåsbord av mer eller frivilliga aktiviteter:

Ja, vi ska ju erbjuda styrda planerade verksamheter varje dag... mycket idrott, bakning estetisk verksamhet ... ja, vi uppfyller de målen.

Ja, man kan ju märka på barnen att när de kommer från skolan då vill de ha mycket fritt när det har varit styrt hela dagen. Och vi jobbar ju mycket med en miljö som stimulerar så att de kommer i gång /.../ Men sen så erbjuder vi en annan verksamhet också vid sidan om och då får de skriva upp sig på en lista och bockar av när de gjort.

Det är viktigt att barnen gör någonting, att de ”kommer i gång” även om frivilligheten betonas. Det är okej att bara sitta och vila eller slappa, men vissa verksamheter ska alla barn vara med på. Så här beskriver en av pedagogerna:

Vi har månadens lek kallar vi det för, och då försöker vi tvinga alla barnen ...att även om man går i trean så ska man va med en gång... det är bra att kunna... det är enda gången som vi säger att alla ska va med ... En del tycker det är jättejobbigt... många vill bara göra sitt ... de har ett behov att få bara vara.

Status

Pedagogerna är angelägna om att beskriva sin verksamhet i termer som ger status:

Pedagog: En dag i veckan t.ex. är ju kreativ aktivitetsdag eller pysseldag då ...vi är ju inne på den linjen att vi ska döpa om vissa ord ...som ...har dålig status ... pyssel har ju dålig status då och då kan vi ibland kalla det för kreativ verksamhet då .

Intervjuare: Är det ett sätt att höja statusen på fritidshemmens verksamhet?

Pedagog: Jag tror det, ibland funkar det ibland funkar det inte för alla vet ju vad det är ändå, sen ... i diskussioner och möten och sånt funkar det bättre att vi har bättre ord för det. Vi strävar ju alltid efter att få högre status jämfört med våra kollegor också ... de gånger de är inne hos oss och auskulterar så tycker de att det är ett svårt jobb.

Det handlar både om att klargöra för sig själv, för föräldrar och inte minst för kollegor på skolan vilken vikt man kan lägga vid dessa aktiviteter. Men det verkar som om byte av ord för att skapa status åt ett innehåll också är laddat med klasstillhörighet bland barn och föräldrar. Det som kan tänkas viktigt bland en grupp föräldrar och barn förlorar i vikt hos en annan grupp. Och det är långt från självklart för alla pedagoger att byte av ord och benämning skulle ha positiva effekter. Några har inte tänkt på det alls och för andra känns det direkt fel. En pedagog som arbetar i ett område där många barn har utlandsfödda föräldrar resonerar så här om att byta ut pyssel mot kreativ verksamhet:

Och då säger jag så här: som gammal uv i detta yrke, det är väldigt mycket ordbajs!

Intervjuare: Hur tänker du då?

Jag tänker, jag tänker området där jag jobbar. Ahmed då eller Abdubla. ...skapande.... Jesus, ja Gud har skapat världen ...verksamhet ...ja, jag bedriver restaurangverksamhet tänker han...

Nu är jag ironisk men jag måste få va det, men för oss, när vi jobbar här och när vi skriver "vi pysslar" och "vi gör gipsmasker" då förstår våra föräldrar. Ja just det, i dag ska Sarah och Ahmed ha pyssel, då får de va kvar till fyra då behöver de inte gå hem tre...Alltså förstår du hur jag menar ... som exempel ... men skapande verksamhet? Vad säger det på det här området?? Och för barnen själva.... För dem ... jamen i dag är det torsdag "idag är det pyssel" inte att "idag är det skapande verksamhet"...

Kvalitetsredovisningarna

Kvalitetsredovisningarna av fritidshemmens verksamhet är något nytt som skolledningen ”pushat” på att de ska arbeta med. Det handlar om att bli professionell och att tydliggöra syftet med aktiviteten, säger Hanna och Hildur:

Hanna: Det jag känner är ..de sista åren har vi tänkt efter mer själva ..vad är det som gör att vi gör ett bra jobb. Vi har blivit mycket bättre, börjat med kvalitetsredovisning, att vi stämmer av, sätter upp mål, vad vill vi, prioriterade områden ... man får själv en bättre självkänsla ... ja man känner

Hildur: ... att man inte bara gör ... vi slänger fram lite pärlor...

Hanna: ja ..nu ska vi bara pyssla....

Hildur: ... att det är en tanke med det man gör att man faktiskt planerar ganska noga vad man gör ... vilket pyssel gör vi, vilka olika aktiviteter man har... är man ute mycket ...varför är man det.. att det inte bara rullar på ... det tror jag överflyttas till barnen också ... de märker att det finns ett syfte med det man gör.

Hanna: Att man så gott som varje dag erbjuder en aktivitet, de får delta om de vill.

Hildur: mmm, sen tycker jag att fritids väldigt mycket ska va en ... ehhh.. trygghet att man ser alla barn ...gör mysiga saker, det är ju ändå deras lediga tid.

Hanna: Men att man ändå väver in det viktiga ändå ... svårt att sätta ord på, det är ju det man får jobba med nu då.

Att ha en målstyrd verksamhet kan i sig vara så viktigt att själva innehållet blir sekundärt. De erbjuder mysiga saker på barns lediga tid, men de ska ändå vara anpassade till målen. Det som tidigare varit ett viktigt innehåll har nu transformerats till ett viktigt mål.

Det har vi börjat med nu det här året, förut har de varit lätt ... vi skriver ner lite kraft vad vi gör den här veckan, men vi har ju inte tänkt på varför vi gör det vi gör ...har vi inte gjort förut ... varför bakar jag , med just de här barnen.

Intervjuare: Gör du nåt annorlunda nu, eller gör du det du alltid har gjort?

Jag gör nog samma, fast jag tänker annorlunda nu ... mycket mer på hur det ser ut i texten och varför vi gör det.

Vi kan fundera över om det verkligen kan vara samma sak att arbeta med bakning när bakningen och själva aktiviteten med barnen är i fokus jämfört med när bakningen blir en realiserad del av ett textavsnitt i fritidshemmens planering och kvalitetsredovisning.

Kontrollerad och strukturerad verksamhet

Vad hände med *verksamheten*? Ständigt återkommande teman i våra samtal är de stora barngrupperna med upp till ca 50 barn i varje fritidsgrupp liksom alla tider som måste synkroniseras med skolans tider och tider för mellanmål och pedagogernas egna arbetstider. Det kräver att pedagogerna har strukturerat verksamheten och att ”ha koll” framträder som en av de främsta kompetenserna en fritidspedagog behöver. Många gånger verkar strukturen och kontrollen vara överordnat det som borde vara verksamhet.

Jag roar mig med att beskriva pedagogen som ”panoptikoped” i den stora barngruppen. Panoptikopeden symboliserar en person som har uppsikt över alla barn, hela tiden och åt alla håll utan att det märks bland barnen, men det är också en pedagog som inte bara ska hålla koll, hon ska samtidigt relatera detta till pedagogisk verksamhet. Att klara av logistiken upptar en stor del av det vardagliga arbetet: att veta vilka barn som kommer, från vilken klass, när de ska gå hem, med vem de ska gå hem och vilka aktiviteter de ska ägna sig åt just i dag. Så här beskriver några av pedagogerna:

Vi har jättenoga organiserat upp hur vi ... vi har barn från 4 olika klasser och treorna slutar en tid och ... 13.20, och fyrororna slutar kl 14.00, och då har vi delat upp vem som har samling och som går igenom veckan... resten av veckan då möter vi barnen i tamburen och då får de säga ”Jag är kvar ” eller ”Jag går hem”, så bockar vi av dem ...så det är en logistik som vi är noga med!

Varje termin går vi igenom varje barn ... hur ser det ut i deras sociala liv, vem leker det med, trivs det osv ... när vi är ute kollar vi hur de funkar ute ... vi observerar när vi går omkring, man har lite koll...

Pedagogerna pratar om att ha dubbla kompetenser, vilket beskrivs som något önskvärt. Man ska vara noggrann och ha koll, man ska kunna konflikthantering, man ska träna det sociala samspelet och man ska kunna alla praktiska bitar. Men i de stora barngrupper som de flesta fritidshem består av i dag räcker inte ens dessa kompetenser. En viktig förutsättning för att kunna bedriva verksamhet är att flera barn går hem.

Det är ju ett dilemma, vi kan ju inte starta allt när klockan är halv två för då är det för många barn... först måste vi äta mellanmål och ha uteaktiviteter, sen hinna några gå hem, annars kan vi inte göra allt, vi måste vänta tills det är 40 eller 38 barn kvar

... så det är ett litet dilemma ... Vissa barn går ju hem och binner inte mer än äta mellanmål och vara ute... men å andra sidan kan ju de göra något annat när de kommer hem då.

Att legitimera sin verksamhet

Verksamhet är något planerat till skillnad från att ”bara vara”. T.ex. att ”sitta vid datorn” är inget pedagogerna ser som en verksamhet, det känns till och med lite pinsamt inför föräldrarna. Detta möter pedagogerna genom att sätta upp lappar på anslagstavlan om vilka verksamheter som barnen erbjudits under dagen. Så här diskuterar några pedagoger om detta:

Hanna: Så att de inte bara ser att när de hämtar att man sitter vid datorn hela dagen.

Hildur: För det känns nästan ... det tycker jag är – pinsamt - även om barnen nysst satt sig där.

Hanna: ja, även om det bara är fem minuter och då är det väldigt viktigt att påvisa både muntligt och skriftligt att man faktiskt ... att vi hänger upp lappar om vilka erbjudanden ... inte bara suttit...

Hildur: Det är ju inte vi som väljer med datorn ... det är ju ingen tanke från vår sida då att det är ju inte som när vi väljer att ha innebandycup eller baka eller pyssla eller ... det är väl kanske lite det också ... det är inte vår styrda verksamhet som vi har en tanke med ...

Den planerade verksamheten, - i den mån den kan beskrivas - följs upp i utvärderingar, beskrivs i kvalitetsredovisningar och står som en garant för att kvalitet uppnås. Möjligheten att beskriva syften med, och på så vis legitimera exempelvis barns tid vid datorn, har pedagogerna helt enkelt inte tänkt på:

Hildur: Vi har inte kommit riktigt dit än.

Hanna: Det är bara... nej nej nej ... lite skämmigt

Normer, värderingar och traditioner om vad en god pedagogisk verksamhet är kan vara en stark påverkansfaktor. Det finns andra aktiviteter av karaktären ”bara vara” som inte är planerade med pedagogiska syften, som till exempel att bygga med Lego men som inte alls är vare sig pinsam att visa upp eller behöver avbrytas om barnen håller på för länge.

Kompletterande verksamhet: från "lullull" till lärande

I dag betraktas fritidshemmet som ett viktigt komplement till skolan för att skapa mångsidighet, helhet och kontinuitet i barns utveckling och lärande. Det är en tydlig skillnad mot att tidigare ha haft rollen som komplement till hemmet och till barnens sociala och kulturella miljö i övrigt. Att komplettera skolans verksamhet handlar i pedagogernas beskrivningar om att erbjuda verksamhet med en *annan* sorts kvalitet än den som skolan ger. Så här beskriver en av pedagogerna:

... att ge chans att läsa in läxor om de inte binner innan de ska iväg till nästa aktivitet, genom att ge rekreation som inte ryms under dagen ... eh ... fritid med kvalitet i princip va. Det känns som att vi strävar mot en mer ... inte lullull som ett hem - utan en miljö där du lär dig en massa saker".

Men vi har också sett att barns hemmiljö har betydelse. Pedagoger i det mångkulturella området pratar främst i termer av att komplettera hemmet. Här arbetar man medvetet med att skapa en mysig miljö och att låta barnen delta i aktiviteter som annars inte skulle vara möjliga, som exempelvis idrottsskolan "Ett handslag för idrotten". Det handlar om att idrottsföreningar i samverkan med skolan och klassföräldrar presenterar olika aktiviteter som barn för en viss avgift får delta i. På de flesta skolor sker detta efter skolan/fritidshemmets tid och helt utan dess inblandning, men i det här området ser behovet annorlunda ut:

Men här har vi det på fritids för här kommer inte barn frivilligt för de här föräldrarna betalar inte. Och vi är med i verksamheten, en fritidspedagog är med.

Vi ser detta som ett exempel på hur en outtalad medelklassnorm, som materialiserats i en statlig satsning – handskas med, utmanas och anpassas till det sätt idrottsskolan anordnas på det mångkulturella områdets fritidshem.

Sammanfattningsvis – fritids och pedagogerna

Pedagogerna är angelägna om att sätta ord på och beskriva och förklara vad de gör – de ställer frågan "Vad är det här?" till sin verksamhet. Vi kan förstå deras sätt att prata om och beskriva sin verksamhet som "fabrikationer" om en "best practice". Det handlar om att pedagogerna befinner sig i ett sammanhang där ökad kontroll och marknadsanpassning av fritidshemmen är en del av deras vardag. Det är en rad olika beslut och idéer om styrning och redovisning som

orsakar pedagogerna en del huvudbry och osäkerhet – gör vi rätt och gör vi tillräckligt? Det är en berättelse om fritidsverksamheten som har till uppgift att vara en effektiv berättelse och som legitimerar och ger status åt deras arbete. Men som skapar fördefinierade praktiker med till synes litet eller inget utrymme för barns spontana fritidshemsverksamheter.

Men barnen då?

Gör de som pedagogerna har tänkt sig? Är de delaktiga i att iscensätta de fördefinierade praktikerna? Både ja och nej. De ställer upp på och deltar i de aktiviteter som erbjuds, men skapar samtidigt egna arenor där andra kunskapsmöjligheter framträder. Barnen engagerar sig i fritidshemsaktiviteterna genom att ställa frågan ”*Vad kan det här bli?*” och genom att nyfiket utforska och pröva vilka möjligheter som finns. Följande korta exempel från tipspromenaden visade sig utgöra en samvarosituation med delvis annat innehåll än det tänkta.

Barnen är uppdelade i grupper och förväntas gå i en bana runt skolgården och svara på nutidsorienterade frågor. Pedagogerna har instruerat hur barnen ska formera lag, följa banan i lugn takt, och diskutera frågorna innan de svarar. När barnen satt igång och kommit bakom den första buskenuten tog dessa instruktioner andra former och kombinationer:

- *en terränglöpningstävling där barnen struntade i frågorna*
- *olika lag gick ihop och diskuterade svaren tillsammans, alternativt lurade varandra att skriva fel svar*
- *mutade forskaren att hjälpa till med svaren*
- *kastade kottar på andra lag och provade att skriva och bugga med pennorna på träden ...*

Kunskapsmöjligheter och den potentiella didaktiken

Vi arbetar vidare i projektet med att utforska och utveckla en potentiell didaktik med utgångspunkt i hur barn och personal *tillsammans* beskriver *vad är det här?* och *vad kan det här bli?* Det innebär att vi vill beskriva och förstå verksamheten på olika sätt från olika perspektiv. Att sätta ord på vilka faktorer som är betydelsefulla när verksamheten planeras, upprätthålls och genomförs och vad som blir möjligt – och inte möjligt - att göra på fritids. Det handlar om en didaktik som går bortom fördefinierade didaktiska begrepp som vad, hur och varför, där barn och pedagoger utmanar fixerade betydelser och gemensamt utforskar vilka *kunskapsmöjligheter* som kan finnas.

Referenser

Saar,T., Löfdahl, A., & Hjalmarsson . M. (2010). *Kunskapsmöjligheter i svenska fritidshem*. Submittad

Skolverket (2010) *PM, Barn och personal i fritidshem hösten 2009*. Dnr 71-2010:04

Löfdahl, A., Saar , T.,& Hjalmarsson , M. (2010). *Fritidshemmets potentiella didaktik och gemensamma kunskapsmöjligheter*. Submittad

Löfdahl, A., Saar , T.,& Hjalmarsson , M. (2010).*Vad har de för sig i skolan efter 3? - fritidshem som en komplex och rörlig didaktisk arena*. Ansökan till VR/UVK, 2010